

Model kanonizacije evropskih kulturnih svetnikov

Marijan Dovič

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
marijan.dovic@zrc-sazu.si

Razprava predstavi nov model za preučevanje kanonizacije evropskih »kulturnih svetnikov«. Model vključuje študij kanoničnih »potencialov« kandidata (»vitae«), kanonizacijo v ožjem smislu – tako njene konstitutivne oz. afirmativne vidike (»inventio«) kot tiste, ki zagotavljajo nenehno reprodukcijo kanoničnosti (»cultus«) – ter širše družbene implikacije omenjenih procesov (»virtutes«).

Ključne besede: evropska književnost / nacionalne književnosti / kanonizacija / literarni kanon / kulturni spomin / »kulturni svetniki« / nacionalna identiteta / nacionalni pesniki

Model preučevanja kulturnih svetnikov, predstavljen v tej razpravi, je zasnovan predvsem kot metodološki pripomoček za sistematično ukvarjanje z različnimi primeri umetnikov, ki so postali kulturne figure – predmet vsesplošnega slavljenja in čaščenja, pa tudi vir navdiha za novo kulturno produkcijo. Njegov izhodiščni koncept je *kanonizacija*; zdi se namreč, da ravno ta izraz – zlasti če ga ne zožimo na pretežno tekstualne vidike – kar najbolj učinkovito zajame pisano množico raznolikih vidikov »posmrtnih življenj« posameznih umetnikov (sem in tja pa tudi drugih izbrancev iz kulturnega polja), neredko čaščenih na načine, ki v presenetljivi meri spominjajo na kulte verskih svetnikov. Opredelitev, opis, sistematizacija in interpretacija različnih primerov evropskih kulturnih svetnikov seveda sodijo med primarne cilje mednarodnega projekta CSENS (Cultural Saints of the European Nation States).¹ V nadaljevanju bomo skušali dosedanje ugotovitve na tem področju strniti in jih smiselno povezati z novimi koncepti, ki utegnejo omogočiti boljše primerjalno razumevanje fenomena kulturnih svetnikov.²

Na splošno je mogoče reči, da omenjene raziskave veliko dolgujejo primerjalnemu študiju (romantičnega) kulturnega nacionalizma, v tem okviru pa še posebej raziskavam »nacionalnih pesnikov«. Koncept kulturnih svetnikov načeloma sicer ni omejen na literaturo, pa vendar je očitno, da so v teku devetnajstega stoletja, ko se je njihovo čaščenje silovito razmahnilo, ravno nacionalni pesniki postali tako rekoč paradigmatični kulturni svetniki.³ Novejše raziskave komemorativnih praks razkrivajo, da so v

tem času tako razmeroma novi, včasih celo še živeči literarni avtorji, kot že dolgo pokojni kanonični pesniki in pisatelji starejših jezikovnih tradicij postajali predmet intenzivnih, ritualno izrazitih *kultov* v pravem pomenu besede – mode, ki je predvsem od sredine stoletja naprej naglo osvajala celoten kontinent. To dogajanje je seveda treba opazovati kot sestavni del širšega in bolj temeljnega sočasnega procesa, namreč prebujanja in vzpona nacionalnih kultur. V tem smislu je kanonizacijo kulturnih svetnikov treba umestiti v splošno matrico (evropskega) kulturnega nacionalizma.⁴ Pri tem je na podlagi dosedanjih ugotovitev mogoče predpostaviti, da kulturni svetniki predstavljajo izrazito vitalen, obenem pa močno specifičen pol te matrice. Medtem ko je namreč minuciozna narodno-oblikovalna prizadevanja nastajajoče armade filologov, ki si prizadevajo zagotoviti temeljno infrastrukturo polno razvite nacionalne kulture, možno razumeti predvsem kot njen metodični, *racionalni* pol, predstavljajo kulturni svetniki in njihovo češčenje inverzno, *iracionalno* plat tega istega prizadevanja.⁵

Prva vprašanja, ki se spontano porajajo v zvezi s kulturnimi svetniki, so verjetno naslednja: zakaj (in pod kakšnimi pogoji) je lahko nekdo »izbran«, nekdo drug pa ne? Kako in kdaj se to zgodi? Kakšni so vzorci in postopki kanonizacije? Odgovori niso takoj na dlani, temveč terjajo poglobljen študij množice zelo raznovrstnih parametrov. Raziskovanje posameznih primerov je kmalu pokazalo, da je teoretično upravičeno ločevati med dvema ključnima kategorijama dejavnikov: imenovali ju bomo *vitae* in *kanonizacija*. Medtem ko se prva nanaša na potenciale posameznika za kanonizacijo, torej na tisto, kar je ta sam »prispeval« – zavestno ali ne – k dejstvu, da bo nekoč mogel biti izbran, se kanonizacija v ožjem smislu nanaša na dejavnosti drugih akterjev socialnega omrežja, ki usmerja zapletene procese kolektivnega spominjanja.

V zvezi z *vitae* je treba še enkrat poudariti, da velja kanonizacijo kulturnih svetnikov razumeti kot zgodovinsko specifičen proces, ki se odvija v širšem okviru vzpona nacionalnih literarnih kultur; šele tu se lahko (kulturna) dejanja posameznikov pokažejo kot *acta sanctorum*, dela svetnikov. Ukvarjanje z *vitae* torej ne pomeni vsakršnega biografskega angažmaja, temveč se mora usmeriti k tistim elementom biografskega arzenala, ki imajo razlagalni potencial v zvezi s posameznikovo izberljivostjo. Z drugimi besedami, med kaotičnimi nitmi posameznega »življenja« je treba izdvojiti tiste, ki so prek zapletenih postopkov interpretiranja, prilaščanja in včasih tudi izmišljanja postale referenčne za kanonizacijo. Med takšnimi utegnejo biti na primer »oznanjevanje«, deklarativno izražanje pripadnosti

kulturni oz. narodni skupnosti; »mučeništvo« kot trpljenje ali žrtev za to skupnost; obujanje ali »zamišljanje« preteklosti in vizije prihodnosti te skupnosti; pa seveda tudi boj za narodne ideje, prosvetljevanje in kultiviranje (prek širjenja literarnega repertoarja in vključevanja v širše, simbolno prestižnejše tradicije), ter končno, snovanje stebrov narodne kulture (prim. CSENS: framework).⁶

Dejavniki *kanonizacije* v strogem smislu pa se pretežno nanašajo na po-smrtno »upravljanje« z avtorjem in njegovo zapuščino. V tem pogledu se kot relevantni dejavniki kažejo predvsem obeleževanje »svetnikovih dni« (datumi rojstva, smrti ipd.), nastajanje »svetih« krajev spominjanja, pietetno obravnavanje reliktov (relikvij oz. telesnih ostankov in materialne zapuščine nasploh), ohranjanje, reproduciranje in komentiranje umetnin, poimenovanje (krščevanje) ustanov in lokacij, proizvodjanje javnih upodobitev in njihova mehanična reprodukcija, razvoj komemorativnih ritualov, nastajanje hagiografske proze in poenostavljenih manier, bohottenje nove ustvarjalnosti (z medbesedilno povezavo) in naposled indoktrinacija, vpe-ljana v izobraževalni sistem (prim. CSENS: framework).

Omenjeno razlikovanje, ki smo ga vpeljali že v zgodnji fazi projekta CSENS, je mogoče seveda razvijati še naprej – še posebej v luči dejstva, da so kanonizacijski faktorji, procedure in vzorci zelo raznoliki. Sledeč logiki »performativnega obrata« v študijah spominjanja, ki je pozornost od fiksnih kulturnih produktov (teksti, umetnine, spomeniki, ustanove ...) preusmeril k ritualnim komemorativnim praksam (Rigney 76–79), je kanonizacijske dejavnike mogoče razdeliti v dve skupini.⁷ Prva zajema bolj statične, enkratne kanonizacijske vložke, ki so ključni za utemeljitev, konstituiranje in potrjevanje kanoničnega statusa; imenovali jo bomo *inventio*. Druga zajema dejavnike, ki so bolj dinamično-procesualne narave, njihova naloga pa je nenehna reprodukcija kanoničnega statusa in transmisija njegovih učinkov v času in prostoru; imenovali jo bomo *cultus*. Če k temu dodamo še pregled implikacij oz. učinkov v širšem družbenem kontekstu (*virtutes*), je mogoče dejavnike razvrstiti v takšno tabelo:

KANONIZACIJA KULTURNIH SVETNIKOV			
A. VITAE <i>potenciali posameznika za kanonizacijo</i>	B. INVENTIO <i>utemeljitev kanoničnega statusa</i>	C. CULTUS <i>reprodukcija kanoničnega statusa</i>	D. VIRTUTES <i>širše družbene implikacije</i>
OPERA (potenciali, vezani na vsebino umetniških del)	SKRIPTURA (skrb za »primarni korpuse«)	PROKREATIVNOST (množenje »sekundarnega korpusa«)	SKUPNI IMAGINARIJ
PERSONA (potenciali, vezani na osebnost in pojavo)	RELIKTI	APPROPRIACIJA (interpretativno prilaščanje)	OBLIKOVANJE SKUPNOSTI
AENIGMA (potenciali, vezani na »transgresije«)	SPOMENIKI	RITUALI	PROSTORSKO- ČASOVNO OZNAČEVANJE
ACTA (potenciali, vezani na kulturne »dosežke«)	KONFIRMACIJA	INDOKTRINACIJA	POLITIČNA TRANSFORMACIJA
TEMPUS <i>(družbeni, kulturni in politični kontekst v časovni perspektivi)</i>			

Vitae

Preglednica seveda terja komentar. Koncept *vitae*, ki si izposoja ime najbolj tipičnega hagiografskega žanra, je očitno uporabljen metaforično. Kot smo že omenili, se nanaša na potenciale kandidata, in sicer tiste, ki so jih kot vredne prepoznali agenti kanonizacije.⁸ Tu se štiri kategorije izkažejo za bistvene. Prva med njimi, *opera*, zajema potenciale, povezane z vsebino umetniških del. V takšnem ali drugačnem smislu mora namreč biti umetniški opus v celoti (ali vsaj del tega opusa) prepoznan kot nekaj prelomnega, utemeljitvenega, konstitutivnega – trajnost takšne percepcije je *sine qua non* kanonizacije. Nadalje se kot relevanten vidik kaže tudi gojenje kulta umetnosti in umetnika. V literaturi se na primer ekstenzivno, celo obsesivno samoreferenčno ukvarjanje s toposi umetnika, njegovega posebnega poslanstva, mejnega položaja vidca-preroka in podobno kaže kot vidna poteza številnih kanoniziranih opusov. Kot da bi bili ustrezni motivi za kanonizacijo nekako anticipirani v umetniških delih – s poudarjanjem lastne umetniške pozicije, slavljenjem velikih umetniških predhodnikov, obujanjem ali izumljanjem zgodovinske tradicije, pisanjem (manjkajočih) nacionalnih epopej, in končno, z izrekanjem »prerokb« in vizij za priho-

dnost.⁹ Poleg tega je mogoče na splošno opaziti še, da zahtevnost in recepcijska kompleksnost (polifonija) opusa na dolgi rok nikakor ne škodujeta kanonizaciji; nasprotno, recepcijsko nezahtevni (npr. prostodušno nacionalistični) avtorji lahko postanejo predmet množičnega češčenja, toda ta slava zbledi, ko njihove zapuščine ni mogoče več interpretirati v vedno novih družbenih in zgodovinskih kontekstih.¹⁰

Naslednja kategorija, *persona*, po drugi strani vključuje tiste potenciale, ki so povezani s posameznikovo osebnostjo in pojavo oz. (javno) podobo. Zelo pogosto, skoraj praviloma, so bili bodoči kulturni svetniki izrazito zanimive figure z vidika vedenja, življenjskih stilov, pa tudi same fizične pojavnosti.¹¹ Ta odstopajoča izjemnost je bila praviloma interpretirana v smislu koncepta *genialnosti*, ki je njihove kognitivno-kreativne zmožnosti potiskal v bližino iracionalnega, običajnim smrtnikom odmaknjenega in nedosegljivega. V tem smislu naslednja kategorija *aenigma* specificira predvsem transgresije in odklone, vpredene v posameznikov biografski dosje. Takšne transgresije, pogosto diseminirane prek legendarnega ustnega izročila, ki ga je uradni kanonizacijski diskurz včasih skušal potlačiti, so lahko »grešnost« (boemskost, opojne substance, erotika), »mučeništvo« (trpljenje in žrtev), domnevni apokrifi (pisma, dnevniki, dokumenti, dela) in celo posmrtni čudeži.¹² Vse kaže, da kulturni svetniki z dolgočasnimi življenji niso dovolj privlačni in da je enigmatični obstret pomemben kanonizacijski dejavnik. Medtem ko je težko identificirati en sam primer, kjer ni mogoče govoriti o takšnem obstretu, se primeri, ki so v tem pogledu dobesedno preobloženi, kar vrstijo: tu so na primer Mickiewicz, Mácha, Eminescu, Petőfi, Kazinczy in seveda Prešeren.

Končno se *acta* nanaša na tiste potenciale, ki so povezani z dejavnostmi kandidata v širšem kulturnem polju. Zelo pogosto, četudi nikakor ne vedno, so bodoči kulturni svetniki odigrali pomembno vlogo v procesu »kultiviranja kulture« ali celo neposredno pri oblikovanju naroda: borili so se za nacionalne ideje, razsvetljevali in izobraževali ljudstvo, ter ustanavljali temeljne inštitucije narodne kulture (prim. shemo v Leerssen 573). Tu je treba poudariti, da ni nujno, da so vsi kandidati v praksi izkazovali primerno nacionalistično zavzetost, vendar pa je nujno, da so bile narodne »zasluge« poudarjene in po potrebi celo izumljene v procesu kanonizacije. Tako med pesniki npr. Mácho, ki je sočasnim nacionalistom namenjal predvsem ironične bodice, sploh ne moremo šteti za resnega češkega patriota, pa tudi Prešeren in Eminescu se kalupu ne prilegata najbolje – z njima pa še vrsta umetnikov z neliterarnih področij. Na drugi strani spektruma se seveda nahajajo ekstremni, militantni nacionalisti-revolucionarji, kot sta na primer Petőfi in Botev, in celovite kulturno-preroditeljske figure, kot sta denimo Maironis ali Bialik.¹³

Na dnu tabele se nahaja kategorija *tempus*, ki se nanaša na celotno preglednico: označuje nujnost, da posamezne elemente opazujemo v širšem kontekstu in predvsem v časovni perspektivi. Seveda ni dvoma o tem, da je v vsakem posameznem primeru treba upoštevati splošni družbeni, kulturni in politični okvir. Tako je na primer treba vedeti, ali je določena kulturna skupnost v položaju podrejenosti ali dominacije in kolikšno stopnjo (kulturne) avtonomije uživa v danem trenutku.¹⁴ Treba je upoštevati tudi stopnjo modernizacije (vključno s sekularizacijo) in funkcionalne diferenciacije, še posebej z vidika dosežene ravni društvenega in institucionalnega življenja (prim. Leerssen 570–573). Etnična enotnost ali raznolikost na danem ozemlju ter dosežene stopnje (faze) nacionalnega gibanja v določenih momentih so ravno tako izredno pomembni dejavniki (prim. Hroch 6–8), sploh če želimo natančneje razumeti razmerja med nacionalnimi gibanji, njihovimi kulturnimi svetniki in premiki na polju kulturne in politične suverenosti.

Inventio

Med parametri, prej nanizanimi v zvezi s kanonizacijo v ožjem smislu, kategorija *inventio* zajema tiste, ki so posebej relevantni z vidika utemeljitve, priznanja in potrditve posameznikovega kanoničnega statusa. Sam izraz spet prihaja iz hagiografske tradicije; izvorno označuje poročilo o odkritju svetnikovih relikvij ali o potrditvi njihove avtentičnosti.¹⁵ V resnici je ukvarjanje z *relikti* kulturnih svetnikov in njihovo prezervacijo konstantna, včasih celo obsesivna skrb varuhov kanonizacije. Kljub temu, da relikvije kulturnih svetnikov načeloma niso razumljene kot vir nadnaravnih moči, njihova obravnava pogosto spominja na krščanske svetniške kulte: včasih so posmrtni ostanki slovesno izkopani in ceremonialno preseljeni na drugo, bolj prestižno mesto (*translatio*), repatriirani (Mickiewicz in Hallgrímsson) ali postavljeni na ogled (Mácha).¹⁶ S podobno vnemo so obravnavani tudi sekundarni relikti: materialna umetniška zapuščina (originalna dela, rokopisi, dnevniki), osebna lastnina (dela, knjige, pohištvo, pripomočki), objekti (muzealizirane sobe in hiše) in celo kontaktni relikti (naravnost presenetljivo v primerih Burnsa in Mickiewicz).¹⁷

V nekem smislu se težnja po zbiranju, ohranjanju in zvesti reprodukciji »primarnega korpusa« umetnin kaže kot metaforična ekstenzija ukvarjanja z relikti.¹⁸ Tu je mogoče status umetniških del povezati s statusom *skripture*, temeljnega (svetega) teksta. Kot takšna postanejo dela predmet obsesivne skrbi za tekst (*textpflge*), ki – kot v procesu kanonizacije svetih spisov – skuša fiksirati »ultimativno« varianto in je obsedena s strastjo do

faksimila, »dobesedne« reprodukcije umetniških del. Različne izdaje (znanstvenokritične, pa tudi popularne), izbori in prevodi (antologije, pregledi, retrospektive) so vedno v osrčju prizadevanja agentov kanonizacije, saj predstavljajo konstitutivni element ne le z vidika utemeljitve kanoničnega statusa, temveč tudi njegove transmisije in reprodukcije.¹⁹

Naslednji pomemben vidik *inventio* je nastajanje *spomenikov*. Grobovi z nagrobniki, javni spomeniki v parkih in mestnih središčih, muzealizirani objekti in spominske plošče, posvečene kulturnim svetnikom, postopoma oblikujejo gosto geografsko mrežo simbolno investiranih spominskih krajev (*lieux de mémoire*), v marsičem podobno mreži krščanskih svetniških središč, ki so v srednjem veku prepredla Evropo (Brown 6). Končno sliko zaokroži še *krščenje*: neštete lokacije (ulice, trgi, parki, jezera, nabrežja, okrožja, vrhovi, poti ...), ustanove in dogodki so poimenovani z imenom svetnika in na ta način zaupani njegovemu zavetništvu. Pogosto se praksa lepljenja blagovne znamke in proizvodnje spominkov razširi v številne, včasih presenetljive vidike vsakdanje materialne kulture: od ikon in totemov, luksuznih bibliofilskih objektov in umetniških reprodukcij do vsakršnih pripomočkov, pijač, tobaka (Mickiewiczove cigarete) ali hrane (Mozartkugeln, Prešernove kroglice itd.).²⁰

Končno med vidike *inventio* sodi tudi uradna potrditev statusa, *konfirmacija*. Ta proces se seveda začne s kanonizacijo znotraj matičnega umetnostnega podsistema, vendar se nadaljuje na številnih drugih ravneh – v širši kulturi, znanosti, izobraževanju, regionalni in naposled državni politiki. Ne glede na to, koliko so kulti preskrbljeni z množično »ljudsko« podporo, je namreč jasno, da je na primer postavljanje spomenikov, poimenovanje lokacij ali proizvajanje množičnih ikon vedno povezano z domeno družbene in politične moči. V končni instanci so podobno kot verski svetniki, ki jih npr. katoliška Cerkev kanonizira v zelo formalni uradni proceduri, tudi kulturni svetniki lahko ratificirani s strani države (nekoliko manj formalno), ko jih ta denimo sprejme v svoje šolske učne načrte, na kovance, bankovce in državne simbole ali celo v državni koledar.²¹

Cultus

Včasih se zdi težko razločiti med praksami, ki služijo utemeljitvi kanoničnega statusa, in tistimi, ki služijo njegovi reprodukciji.²² Pa vendar pod kategorijo *cultus* (v latinščini izraz pokriva celoto češčenja svetnikov, tj. njihov kult) skušamo zajeti pretežno dinamične, procesualne vidike kanonizacije; predvsem tiste, ki omogočajo kontinuirano transmisijo kanoničnosti skozi čas in prostor in na ta način razrešujejo temeljno dilemo

»časovne odpornosti«, ki je sestavni del vsakega oblikovanja skupnosti (prim. Assmann 7–9). Množenje »sekundarnega korpusa«, ki ga je mogoče imenovati tudi *prokreativnost*, je prav gotovo neizogiben aspekt vzdrževanja kanoničnosti. Obseg tega korpusa praviloma eksponentno preseže obseg primarnega kanoničnega korpusa: včasih le peščica pesmi (ali slik) zadošča za »prevod« v tisoče novih del najrazličnejših žanrov. Nova dela, ki so navdahnjena s primarnim korpusom, lahko s tem vzpostavljajo široko paleto medbesedilnih razmerij: bodisi slavijo izvirna dela in njihovega avtorja, emulirajo, imitirajo ali parodirajo njihov slog in vsebino, ali pa se enostavno naslonijo nanje v kreativnem, igrivem medbesedilnem stiku. Prokreativnost seveda ni omejena na izvorni žanr, jezik ali umetniški podsystem: literarno besedilo je na primer lahko uglasbeno, prirejeno za zborovsko petje, upodobljeno kot slika ali kip; lahko postane temelj za opero, igro ali filmski scenarij oziroma na sploh spodbudi novo ustvarjalnost na kar najbolj raznolike načine.

Med temeljne vidike množenja sekundarnega korpusa sodi tudi kopičenje debelih plasti »eksegetskih« komentarjev – od popularnih do hermetično akademskih. Pri kontroverznih osebah ali opusih utegne biti obseg tega metabesedilnega korpusa resnično osupljiv. V njem ves čas poteka kompleksen proces *apropriacije*, interpretativnega prilščanja, v katerem se akterji kanonizacije pogajajo o statusu kulturnega svetnika: treba je odstraniti morebitne rivale, interpretirati celoten opus na različnih ravneh ter ga umestiti v domači in svetovni kanon. Pogosto je dediščina kulturnih svetnikov predmet brezobzirne ideološke uzurpacije, ekstrakcije poenostavljajočih »manter«, zgoščenih v udarne, popularne slogane, pa tudi hafigrafske mistifikacije.

Naslednja, za *cultus* kajpada konstitutivna kategorija, so *rituali*. Ritualni spominjanja (*remembrance rituals*), kot so jubilejne slavnosti, odkritja spomenikov, svečana kosila in večerje z zdravicami, podelitve nagrad, razstave, žive slike (»tableaux vivant«), ali tematske čitalniške bésede, so z razmahom komemorativne kulture v devetnajstem stoletju postali splošno razširjena praksa. Vzorci češčenja kulturnih svetnikov so praviloma vključevali neko obliko ikonolatrije in so bili presenetljivo podobni po vsej Evropi. Tipično so obsegali organiziran sprevod oz. procesijo, ikono (doprski kip ali portret), postavljeno v javni prostor, počastitev podobe s polaganjem (lovorovega) venca, slovesno oracijo ter izvedbo novih del, posvečenih kulturnemu svetniku (poezija, glasba ipd.).²³ Mnogi rituali so bili izvajani redno, na »svetnikov praznik«, medtem ko so okrogle obletnice postale okvir za množična ritualna zborovanja; Quinault povsem upravičeno uporablja izraz »kult stoletnice«, ki je od sredine stoletja postajal nezadržan trend. Zanimivo je, da so bili za »svetnikov dan« pogosto izbrani ravno

datumi smrti – podobno kot v krščanskih kultih, kjer je ta dan hkrati tudi *dies natalis*, dan vnovičnega rojstva v nebeško svetniško občestvo. Tako kot pri verskih svetnikih se je tudi v zvezi s kulturnimi svetniki razmahnilo ritualno romanje ter polaganje darov na grobove in druge simbolno investirane spominske lokacije.²⁴

Končno je treba kot nepogrešljivo sestavino učinkovitega oblikovanja stabilne kanonične tradicije izpostaviti še *indoktrinacijo*. Ta se sicer začne na ravni ustrezne mreže posredniških struktur, predvsem medijev in ustanov, toda njen najmogočnejši instrument je brez dvoma izobraževalni aparat. Kanonični status kulturnih svetnikov se lahko na dolgi rok uspešno prenaša med generacijami le kot del sistematičnega seznanjanja v okviru izobraževalnega procesa. Pogosto se indoktrinacija, podrobno načrtovana v učnih programih, začenja že v vrtcu (internalizacija preprostih legend), se nadaljuje v osnovni šoli (spoznavanje osnovnih konceptov in manter, učenje »na pamet«) in predvsem v srednji šoli (podroben študij »korpusa«).²⁵

Virtutes

V srednjeveški tradiciji je nekoliko ambivalentni izraz *virtutes* hkrati označeval kreposti in (včasih nevarne) posmrtno moči svetnikov. Seveda od kulturnih svetnikov načeloma ne pričakujemo posmrtnih čudežev. Pa vendar ima gojenje njihovih kultov vrsto širših družbenih vidikov in posledic. V tem smislu so *virtutes* kot »kreposti-moči« kulturnih svetnikov neločljivo povezane z *oblikovanjem skupnosti*, tj. s konstrukcijo in konsolidacijo novega (narodnega) občestva. Kot skupni idoli in eksemplarični modeli za člane takšnih skupnosti kulturni svetniki spodbujajo poenotenje mentalitet na ravni narodov, jezikov, regij, pa tudi imperijev. Prek identifikacije s skupnostjo svetnikovih častilcev in aktivnim izražanjem privrženosti v privlačnih spominskih ritualih je posameznik *interpeliran* v skupnost, ki ni le »zamišljena«, temveč dejansko tudi »utelešena«, materializirana (prim. Rigney 76).²⁶

Z vidika kohezije novih skupnosti se pokaže tudi, da sta čaščenje kulturnih svetnikov in ekstenzivna obravnava njihove zapuščine bistveno prispevala k oblikovanju *skupnega imaginarija*. S pomočjo skrbnega hranjenja, reprodukcije in indoktrinacije kanonizirani »korpus« vseskozi ostaja prisoten; na razpolago je za takojšnje reference in medbesedilno preigravanje. Mantre, poenostavljene interpretacije in standardizirana ikonografija postanejo skupni repozitorij, ki omogoča prenašanje najrazličnejših socialnih ali etičnih sporočil v družbi. Obenem pa »temeljna dela« kulturnih svetnikov, njihove interpretacije in nenehno množeci se sekundarni korpus priskrbijo bazični rezervoar kolektivnega (zgodovinskega) spomina.

Kanonizacija kulturnih svetnikov je poleg tega vidno zaznamovala tudi organizacijo (nacionalne) države s pomočjo *prostorsko-časovnega označevanja*. Kjer je nacionalni projekt napredoval v političnem smislu, se je na ozemlju (bodoče) države oblikovala mreža spominskih obeležij, ki je prepredla poprej »nedolžno« pokrajino z novim slojem asociacij in jo tako podvrgla (semiotični) nacionalizaciji. Kulturni svetniki resda niso bili vedno v prvi bojni vrsti takšnega osvajanja teritorija (pogosto so pomembnejšo vlogo odigrali vladarji, politiki, vojskovodje, heroji ali revolucionarji), pa vendar so bili praviloma aktivno vključeni v proces. Poleg tega so bili pogosto uporabljeni tudi za organizacijo specifičnega (sekularnega) koledarja, kot na primer v primerih Boteva, Camõesa ali Prešerna, ko je dan pesnikove smrti postal pomemben državni praznik.²⁷

Potemtakem je torej očitno, da je kulturne svetnike treba razumeti v kontekstu širše *politične transformacije*. Medtem ko so stari modusi lojalnosti nezadržno slabeli, je zagotavljanje pripadnosti novim kulturnim skupnostim postajalo ključni vidik obnavljanja in vzdrževanja družbene kohezije. Kulturni svetniki so bili v tem smislu mogočno orodje, in njihova kanonizacija nikdar ni bila stvar obrobnežev: nasprotno, običajno je zaposlovala posameznike z najvišjimi kulturnimi, pa tudi političnimi ambicijami (prim. Dovič, »Nacionalni pesniki« 154–156). Namesto da bi torej obravnavali kanonizacijo pretežno kot igro ali bitko, ki se odvija v estetskem polju, je treba priznati, da je bila neposredno pripeta na sfero moči in avtoritete v razvijajoči se nacionalni državi: tu je zagotavljala ustrezno legitimacijo novih elit ter omogočala prerazporejanje simbolnega, kulturnega, političnega in celo ekonomskega kapitala (prim. Hroch 10–12). Ob tem je čiščenje kulturnih svetnikov kot vitalna sila kulturnega nacionalizma pogosto navdihovalo nacionalistične strasti in spodbujalo »unifikacijo« prej večetničnih in večjezičnih območij, kar je seveda vodilo v konflikte med dominantnimi in manjšinskimi skupnostmi. V tem smislu so torej kulturni svetniki kot emblemi nacionalnosti odigrali pomembno vlogo v razvoju »Evrope narodov«.

Mnoge kategorije, ki so bile tu omenjene le bežno, bi si zaslužile precej bolj obsežno obravnavo in osvetlitev z dodatnimi primeri; to žal v obsegu kratke razprave ni bilo mogoče. Mogoče pa je upati, da se bo predlagani raziskovalni okvir izkazal kot koristno orodje pri zbiranju in organizaciji primerjalnih podatkov o kulturnih svetnikih; delu, ki seveda še ni opravljeno. Šele tedaj bo mogoče na nekatera najbolj zanimiva vprašanja o kulturnih svetnikih odgovoriti v širšem, evropskem kontekstu. Medtem ko je v

posameznih primerih gotovo mogoče dodatno raziskati, zakaj so bili nekateri posamezniki izbrani, drugi pa ne, je v širši perspektivi treba razložiti predvsem razlike med kulturami. Tu je treba omeniti na primer razkorak med kulturnimi centri in (pol)periferijami, med državnimi in nedržavnimi narodi ter različna vrednotenja (statuse) kulturnih svetnikov v primerjavi z drugimi sekularnimi (ali verskimi) osebnostmi matičnih kultur. Poleg tega obstajajo opazne razlike med kulturami, kjer se čiščenje močno osredotoča na eno samo osebo, in tistimi, kjer je čiščenje razpršeno na več osebnosti, pa seveda tistimi, kjer kulturni svetniki sploh niso odigrali tako pomembne vloge. Razložiti in interpretirati je treba tudi presenetljivo različne časovnice posameznih kultov, vključno z vprašanjem »živosti«, tj. današnje aktualnosti: medtem ko nekateri kulturni svetniki danes še funkcionirajo, so nekateri v zadnjih desetletjih v opaznem zatonu. Končno pa bi bilo mogoče – s pomočjo vpogleda v zapletena razmerja med lokalnimi (nacionalnimi) in globalnimi kanonizacijskimi vzorci (zakaj in kako so nekateri kulturni svetniki postali mednarodne zvezdniške figure, večina pa ne) – dragoceno prispevati tudi k sodobnim raziskavam nadnacionalne hiperkanoničnosti.

OPOMBE

¹ Prim. delovno definicijo kulturnih svetnikov na spletni strani CSENS: <https://vefir.hi.is/culturalsaints/>. Jón Karl Helgason, Sveinn Yngvi Egilsson, Marko Juvan in avtor te razprave smo zamisel razvijali tudi v okviru slovensko-islandskega primerjalnega projekta, ki se je osredotočil na primerjavo dveh nacionalnih pesnikov, Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona. Prim. štiri razprave v *Primerjalni književnosti* (1/2011).

² Žal v danem okviru ni mogoče podrobno razpravljati o načelnih vidikih kulturnih svetnikov ali o kanonizaciji nasploh; pa tudi ne o posebnih problemih, kot je na primer transfer konceptov kanonizacije in svetništva iz verske sfere v sekularno. Do neke mere je glede tega mogoče bralca usmeriti k spletni strani CSENS, razpravam Helgasona in Heada (»The Cult«), ter monografijama Petra Browna in Barbare Abou-El-Haj. Med redkimi primeri rabe koncepta kulturnih svetnikov za medijske ikone poznega 20. stoletja prim. tudi Hamner.

³ Tak vtis dodatno utrdijo študije v četrtem zvezku *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*, ki med drugim obsega sekcijo o nacionalnih pesnikih v regiji (Mickiewicz, Petőfi, Mácha, Eminescu, Prešeren, Njegoš, Botev, Bialik) z odličnim uvodom Johna Neubauerja.

⁴ Ta matrica je sistematično razdelana za potrebe projektov SPIN (Study Platform on Interlocking Nationalisms) in ERNiE (Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe); prim. spletno stran www.spinnet.eu.

⁵ Dosedanje raziskave so pretežno fokusirale prvi segment; dober primer je npr. mreža NISE (National Movements and Intermediary Structures in Europe; prim. <http://nise.eu/en/>). Nasprotno pa se je na primer delavnica »Commemorating Writers in Europe«, ki sta jo v Utrechtu decembra 2011 organizirala Joep Leerssen in Ann Rigney (zajela je primere od Portugalske do Poljske in od Slovenije do Irske), posvetila pretežno drugemu polu.

⁶ »Kulturni svetniki« se običajno ne pojavijo v vakuumu, vedno zasedejo nek prazen prostor, ki je vsaj retorično zanje že predviden v kontekstu preporoda narodne kulture. Glede retorike odpiranja slovenskega Parnasa prim. Juvan, »Literary Self-Referentiality,« in Dovič, »Early Literary Representations.«

⁷ S tem v zvezi prim. tudi razlikovanje med kulturo kot dobrinami/izdelki in kulturo kot orodji (Even-Zohar; Helgason, »The Role« 245).

⁸ Ti potenciali se seveda lahko vključijo v pripovedi, ki so strukturirane hagiografsko: zgodbe o kulturnih svetnikih tedaj v resnici postanejo *vitae*. Tradicija biografske fikcije o Prešernu, ki med drugim vsebuje več obsežnih romanov, je že takšen primer, vreden pozornejše analize.

⁹ Vse to se zdi dokaj očitno pri nacionalnih pesnikih obdobja romantike. Pa vendar je trend sledljiv vse tja do Danteja (prim. Martinez 149–150) in celo do rimske poezije, posebej Horacija in Ovidija.

¹⁰ Takšna je bila usoda flamskega pisatelja Hendrika Conscienca (1812–1883), ki je doživel postavitev lastnega spomenika v Antwerpnu, ali Hendrika Tollensa (1780–1856), oboževanega nizozemskega poeta-viteza. Po drugi strani sta na primer kontroverzna opusa Mäche in Eminescuja izkušala precej bolj zapleten potek kanonizacije.

¹¹ Problematika upodabljanja kulturnih svetnikov oz. iskanje, manipuliranje in konstruiranje njihove »avtentične« vizualnosti bi terjala obsežno študijo. Še posebej zanimivi so primeri, ko ni na voljo zanesljivih portretov ali fotografij, npr. pri Prešernu.

¹² V začetku 20. stoletja sta se npr. oglasila »duhova« Boteva in Hallgrímssona in obogatila svoja opusa z novimi besedili, zadnji pa je celo »sodeloval« pri repatriaciji lastnih relikvov (prim. Penčev 119; Helgason, »Relics and Rituals« 177).

¹³ Prim. Koropeckyj, Pynsent, Dovič (»France Prešeren«), Mihăilescu, Neubauer (»Petófi«), Penčev, Tereskinas, in Abramovich. Primer Njegoša, ki je bil nacionalni pesnik in obenem še verski in posvetni vodja, je s te perspektive še posebej zanimiv (prim. Slapšak).

¹⁴ V tem oziru je nadvse ilustrativna primerjava Mickiewiczzeve usode v treh particijah Poljske (Neubauer, »Figures« 15–18).

¹⁵ Prim. »The Discovery of the Relics of St. Celsus« (Head, *Medieval Hagiography* 279–284), in na splošno v Head, »The Holy Person«.

¹⁶ Celó kadar telesa niso ohranjena, kot pri Botevu or Petófiu, ali pa je njihova avtentičnost vprašljiva, posmrtni ostanki ostajajo pomembni. Razloge za to dobro pojasnjuje Catherine Verdery (27–29).

¹⁷ V srednjeveških kultih je veljalo, da se svetniške moči lahko prenesejo tudi na predmete, ki so položeni v bližino svetnika (oz. svetnikovih relikvij). Zanimiv modern odmev te prakse je na primer šal s potnimi kapljicami Elvisa Presleya (prim. Crook 37–50).

¹⁸ Prendergast se v tem smislu v knjigi o Chaucerju elegantno poigrava s konceptoma *corpse* in *corpus*.

¹⁹ O konceptih »skrbi za tekst« (textpflege) in »skrbi za smisel« (sinnpflege), ki sta tu nadvse koristna, prim. Assmann 11–15.

²⁰ S tem se seveda približuje tistemu, kar obravnavamo pod kategorijo *cultus*.

²¹ Seveda je to mogoče le, kadar določeno nacionalno gibanje – prek faz A, B in C (Hroch 6–7) – doseže zadostno politično suverenost. Zdi se, da v fazi C, ko agitacija manjših skupin končno preraste v množično gibanje, tudi svetniški kulturi dosežejo svoj vrhunec v smislu ritualnosti, medtem ko poznejše oblike kanonizacije postanejo manj evforične.

²² To je očitno na primer pri kategoriji *apropriacije*: njene posamezne »epizode« je mogoče opazovati kot utrjevanje ali kar »invencijo« kanoničnosti (lahko govorimo o mejnikih, kot je npr. Stitarjeva znamenita obravnava Prešerna iz 1866). Vendar je apropiacija na splošno tekoč, nenehno proces (podobno kot množenje sekundarnega korpusa ali indoktrinacija),

s te plati pa seveda služi reproduciranju kanoničnosti (in kulta nasploh). Podobno relikti in mreža spomenikov, čeprav obravnavani pod *inventio*, do neke mere služijo reprodukciji kulta; predvsem v povezavi z rituali. V mnogih vidikih je torej razlikovanje med *inventio* in *cultus* tanko in prehodno.

²³ Komemorativni ritual je bil pogosto sklenjen z družabnimi dogodki; po možnosti že z jasno socialno stratifikacijo, ki je nakazovala novo razporejanje družbenih razmerij (banket v zaprtem prostoru za omejeno elito vs. veselice s plesom za množice).

²⁴ Gl. drugo poglavje knjige Catherine Bell za splošnejšo tipologijo ritualnega vedenja.

²⁵ Raven integracije v izobraževalni sistem bi lahko bil eden izmed ključ za razlago različnih trajektorij slave v posameznih primerih. Tu so seveda podatki težko dosegljivi in težko primerljivi.

²⁶ Večina komemorativnih kultov devetnajstega stoletja je povezanih s konkretnimi nacionalnimi gibanji. Seveda so v posameznih primerih identifikacijske ambicije lahko dodatno lokalizirane (ponos sokrajanov) ali razširjene (npr. na »imperij«); zadnje je še posebej značilno pri kulturnih figurah kolonialnih velesil, kot so Shakespeare, Cervantes ali Camões. Primeri Petrarke, pa tudi Scotta in Burnsa, so v tem pogledu nekoliko bolj zapleteni.

²⁷ Primarni model sekularizacije javnega prostora in državnega koledarja predstavlja francoska revolucija (Ozouf 265–267; Ferguson 26–27). Vendar so bile spremembe vpeljane tako abruptno, da dolgo niso mogle pridobiti splošnih simpatij; v tem smislu so nacionalistični reformisti 19. stoletja večinoma ubirali mehkejšo varianto tranzicije.

LITERATURA

- Abou-El-Haj, Barbara. *The Medieval Cult of Saints: Formations and Transformations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Abramovich, Dvir. »Bialik, the Poet of the People«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 128–132.
- Assmann, Aleida, in Jan Assmann. »Kanon und Zensur«. *Kanon und Zensur*. Ur. Aleida in Jan Assmann. München: Wilhelm Fink, 1987. 7–27.
- Bell, Catherine. *Rituals: Perspectives and Dimensions*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Brown, Peter. *The Cult of the Saint: Its Rise and Function in Latin Christianity*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Crook, John. *The Architectural Setting of the Cult of Saints*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Dovič, Marijan. »Early Literary Representations of National History and the 'Slovene Cultural Syndrome'«. *Primerjalna književnost* 30. Posebna št. (2007): 191–207.
- — —. »France Prešeren: A Conquest of the Slovene Parnassus«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 97–109.
- — —. »Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímsson«. *Primerjalna književnost* 34.1 (2011): 147–163.
- Egilsson, Sveinn Yngvi. »Nation and Elevation: Some Points of Comparison between the 'National Poets' of Slovenia and Iceland«. *Primerjalna književnost* 34.1 (2011): 127–146.
- Even-Zohar, Itamar. »Culture as Goods, Culture as Tools«. *Papers in Culture Research*. Tel Aviv: Unit of Culture Research, 2010. 9–14.
- Ferguson, Priscilla Parkhurst. *Paris and Revolution: Writing the Nineteenth-Century City*. Berkeley: University of California Press, 1997.

- Hamner, M. Gail. »Cultural Saints«. *Religion and American Cultures: An Encyclopedia of Traditions, Diversity, and Popular Expressions*. Vol. 2. Ur. Gary Laderman in Luis León. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2003. 447–448.
- Head, Thomas. »The Cult of the Saints and Their Relics«. <<http://www.the-orb.net/encyclop/religion/hagiography/cult.htm>> (Dostop 20. september 2011).
- – –. »The Holy Person in Comparative Perspective«. <<http://www.the-orb.net/encyclop/religion/hagiography/compare.htm>> (Dostop 20. september 2011).
- Head, Thomas (ur.). *Medieval Hagiography: An Anthology*. New York: Routledge, 2001.
- Helgason, Jón Karl. »Relics and Rituals: The Canonization of Cultural 'Saints' from a Social Perspective«. *Primerjalna književnost* 34.1 (2011): 165–189.
- – –. »The Role of Cultural Saints in European Nation States«. *Culture Contacts and the Making of Cultures*. Ur. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University, 2011. 245–251.
- Hroch, Miroslav. »From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe«. *New Left Review* I/198 (1993): 3–20.
- Juvan, Marko. »Literary Self-Referentiality and the Formation of the National Literary Canon: The Topoi of Parnassus and Elysium in the Slovene Poetry of the 18th and 19th Centuries«. *Neobelicon* 31.1 (2004): 113–123.
- – –. »Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson«. *Primerjalna književnost* 34.1 (2011): 119–126.
- Koropeczyk, Roman. »Adam Mickiewicz as a Polish National Icon«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 19–39.
- Leerssen, Joep. »Nationalism and the Cultivation of Culture«. *Nations and Nationalism* 12.4 (2006): 559–578.
- Martinez, Matias. »Dante und der Ursprung des Kanons«. *Kanon und Theorie*. Ur. Maria Moog-Grünwald. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1997. 139–152.
- Mihăilescu, Călin-Andrei. »Mihail Eminescu: The Foundational Truth of a Dual Lyre«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 86–96.
- Neubauer, John. »Figures of National Poets: Introduction«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 11–18.
- – –. »Petőfi: Self-Fashioning, Consecration, Dismantling«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 40–55.
- Ozouf, Mona. *Festivals and the French Revolution*. Prev. Alan Sheridan. London: Harvard University Press, 1991.
- Penčev, Boyko. »Hristo Botev and the Necessity of National Icons«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 117–127.
- Prendergast, Thomas A. *Chaucer's Dead Body: From Corpse to Corpus*. New York: Routledge, 2004.
- Pynsent, Robert B. »Mácha, the Czech National Poet«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 56–85.
- Quinault, Roland. »The Cult of the Centenary, c. 1784–1914«. *Historical Research* 71.176 (1998): 303–323.

- Rigney, Ann. »Embodied Communities: Commemorating Robert Burns, 1859«. *Representations* 115 (2011): 71–101.
- Slapšak, Svetlana. »Petar II Petrović Njegoš: The Icon of the Poet with the Icon«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 110–116.
- Tereskinas, Arturas. »Gendering the Body of the Lithuanian Nation in Maironis's Poetry«. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. (Vol. 4). Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 183–192.
- Verdery, Katherine. *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press, 1999.

A Model for the Canonization of European Cultural Saints

Keywords: European literature / national literatures / canonisation / literary canon / cultural memory / »cultural saints« / national identity / national poets

This article presents a new framework for studying the canonization of “cultural saints.” The framework is devised as a tool for systematically dealing with various cases of canonized artists, but fits especially well with the “national poets” and other writers celebrated and canonized in Europe during the (long) nineteenth century. It is derived from the distinction among the a) canonical “potentials” inherent in the candidate’s biography and works (*vitae*), canonization in the narrow sense, which mostly relates to the posthumous “afterlife”—distinguishing between b) the more static *inventio* and c) the dynamic-perpetual *cultus*—and d) the implications (or consequences) of the entire process for broader society (*virtutes*). After initial remarks regarding the proposed concepts of cultural saints and canonization, key elements of the framework are discussed in the central part of the paper. The conclusion outlines opportunities for future research.